

Életsebességek

Beszélgetés Gyáni Gábor, Kövér György és Ormos Mária történésszel

Várkonyi Benedek: A történelemnek tulajdonképpen az idő a tárgya, ha nem is közvetlenül. Nem az időt boncolgatja, nem azzal foglalkozik, de ott van egy szinte láthatatlan szál. Amikor a történész a múltat vizsgálja, mindig a múltba megy. Ez olyan, mint a zenénél az idő: a zenének sem tárgya, mégis szerves része. A történész mennyire tartja fontosnak az időt a történetírásban? Hogyha valaki elkezd egy korszakot kutatni, akkor belemélyed, és szinte önkéntelenül benne is él. Hogy milyen messzire megy vissza, az fontos-e olyan szempontból, hogy több a forrás? Vagyis az idő mennyire van a történész szeme előtt?

Kövér György: A történészek nagy többsége azt mondja, minek az idővel foglalkozni, az úgyis csak van. Mi, akik itt ülünk, valószínűleg nem így gondolkodunk róla. Valószínűleg azért is ülünk itt.

Ormos Mária: A történész számára talán az a legfontosabb: hogy bele tudjon helyezkedni az időbe, amelyet meg akar érteni. Ha a saját premisszáit, értékítéletét, saját idejét vetíti vissza, akkor tévedést tévedésre fog halmozni. Ha nem számol az idővel, azzal a történeti idővel, amelyben éppen dolgozik, akkor képtelen megérteni azokat az emberi minőségeket, lépéseket, életmódokat, amelyeket éppen vizsgál. Ez viszont fölveti azt a kérdést, ami talán alapkérdés: mi az, hogy idő. Ezt most provokatíve kérdeztem.

Kövér György: Provokálni én is tudok: hányféle idő van a történész számára? Ha valaki csak azokat az időfogalmakat gondolja végig, amelyekkel a történészek az utóbbi negyven-ötven évben operálnak, akkor rögtön eszébe jut az ún. rövid és hosszú időtartam megkülönböztetése. A francia *Annales*

iskolánál kulcskategória az évszázados időtartam, a *longue durée*. És természetesen vannak rövidebb időtartamban lejátszódó, eseményszinten megragadható jelenségek. Szoktunk beszélni a történelmi időről, amely szintén hosszabb mozgástendenciák leírására alkalmas, és személyes időről, ahogy azt az ember megéli az *Erfahrungsgeschichte*-ben, a megéléstörténetben. Szoktunk beszélni az európai idő szempontjából lineáris időről és ciklikus időről. Tehát attól függ, hogy hányféle időtartamot akarunk elgondolni.

Gyáni Gábor: Szerintem kétféle történész van attól függően, hogy a történelem mennyire az idő problémája izgatja, és mit választ ki ennek függvényében témaként. Az egyik a nagyon régi múltat akarja kutatni, az ragadja meg tehát, ami a régiségben gyökerezik, az archeológiai leletek vonzzák. Ebből lesz általában az ókorral, a középkorral foglalkozó történész. És van, akit a jelen érdekel, de úgy, hogy ami van, az miként keletkezett, mi a közvetlenül megragadható előtörténet. Általában a modern korral foglalkozó történészek típusa keletkezik ebből. Őket a múlt érdekli, de nem a nagyon régi múlt. Amit Ormos Mária mondott, hogy mi az idő: az valójában a mérhető időtartam és a sebesség. Ez az elgondolás Norbert Eliástól származik, nevezetesen az, hogy csak az embernek van időtapasztalata, a gilisztának viszont nincs. Az ember pedig eszközöket teremt, hogy konkretizálja az időt, hogy a különböző sebességű és tartamú folyamatokat egy általa mérhető sebességű és tartamú időhöz viszonyíthassa. Lehet mondani például, hogy egy szempillantás alatt történt valami, hiszen tudjuk, hogy mennyi egy szempillantás.

Ahogy a pulzusunk ver, annak a sebessége is mérték lehet, és hozzá viszonyítjuk a többi folyamat sebességét és tartamát. Az óra az a szerkezet, amelyet az ember talált ki, hogy az időt kontrollálja, és hozzá viszonyítva alakítsa ki az időbeliség fogalmát. Ebből a szempontból az óraszerkezet, akármilyen kezdetleges is, döntő az emberi időérzékelés tudatossá tételében, vagyis hogy a különböző folyamatok sebességét és tartamát alá vessük az időrendnek, az idődresszúrának.

Ormos Mária: Gyáni Gábor arról beszél, amit Kövér György személyes időnek nevezett. Tehát arról, amit megélek. Ugyanakkor van egy időfogalom, amellyel a tudomány személyesen dolgozik. Ez az időfogalom sokkal inkább változik, mint a biológiai óra, amiről az imént szó volt. Nem megyek vissza az ókorba – ott sem örök az idő –, de egy biztos: a középkorban megmerevedik. A rendnek, az örök rendnek lesz az egyik mércéje. Az Úr már fölosztja magának az időt a teremtés rendjében, ő az, aki napokban gondolkodva meghatározza, hogy most éppen mit teremt meg, és ő az, aki az ünnepet, a pihenőnapot elrendeli. És megteremt mindent, ami a földön egyáltalán szükséges: a levegőt, a vizet, az élőlényeket, és ez mind egy örök rendben, az örök idő kategóriájában zajlik le. Ahhoz, hogy azután ez az időfogalom elkezdjen pörögni, sok minden kellett. Először valószínűleg a felfedezések kora, amikor tapasztalni lehetett, hogy más emberek egészen másképp viszonyulnak az időhöz, egy más időben élnek, mint mi, európaiak. Azután nagy csapást mért erre az örök időkben való elhelyezkedésre és erre a merev időszemléletre Charles Darwin, aki elkezdett fejlődésről beszélni. Mi az, hogy fejlődés? Ebben nemcsak az volt a botrány a korábbi gondolkodáshoz képest, hogy az embert nem isteni teremtménynek, hanem az állatvilágból kiemelkedő valaminek tekintette, hanem az is, hogy elkezdte az örök törvényt, amely az időre vonatkozik. Hogy azután jöjjen két német filozófus: Hegel és Marx, akik ráadásul az idő kumulációját tételezték. Az egyik a civilizációkkal, a másik a forradalmakkal kapcsolatban tette ezt. A legnagyobb csapást azonban a merev időszemléletre és fogalomra Einstein mérte, aki azt mondta, hogy az idő nem más, mint a tömeg mozgása. Tér és idő együtt.

Várkonyi Benedek: A történész tud egy efféle einsteini fogalommal kezdeni valamit? Mert azt hinnénk, hogy ez két külön dimenzió: a tömeg és a természettudomány világa, a történész ugyanakkor pedig elvontabb terepen mozog.

Ormos Mária: Ezt a problémát úgy fejtettem meg magamnak, hogy ennek az egész mozgásnak az ember is része, csak egy különleges része. Olyan rész, amely egyedül képes az önreflexióra, és arra, hogy a többi tömegre ne csak pusztán léte, tömeg mivolta által gyakoroljon befolyást, hanem céltudatosan, még akkor is, ha nem éri el a célját.

Kövér György: Reflektálnék a kereszténység időfogalmára. A kereszténységgel kapcsolatban fontos lenne kiemelni, hogy az időnek van teleológiája. Valahová irányul. Ha úgy tetszik, az ószövetségi és újszövetségi időfelfogás között is erőteljes hangsúlyváltás van, amennyiben egy körkörös időfogalom helyett lineáris, valami cél felé haladó időfogalom van. Ha az ember megnézi Fernand Braudelnek *Az anyagi kultúra, civilizáció és kapitalizmus* című könyvét, ott van egy fejezet, amely kifejezetten tér-idő kategóriákban gondolja el azt, amit úgy mondanánk: a kora újkor fejlődése. Egy példa: ahogy gyorsul a közlekedés, hamarabb jutnak el az emberek az egyik pontról a másikra. Ez tulajdonképpen a térnek egy arányos lerövidülésével jár együtt.

Ormos Mária: De egyúttal az idő is relatíve változik.

Kövér György: Igen, de együtt változik. Egy másik *Annales*-ista példa: ahogy növekszik a postakocsi-állomások száma, a különböző útvonalakon a teret is sokkal inkább beszövi ezeknek a postakocsi-útvonalaknak a hálózata.

Ormos Mária: A postakocsi korszaknak volt egy nagy előnye: a helyváltozás a térben olyan hosszú időben történt – most nem a braudeli értelemben –, hogy az ember szinte észre sem vette, ami az idővel történt. Időeltolódásról senki nem panaszkodott. Most töredék idő alatt eljut Budapestről Washingtonba. Ennyit a gyorsuló időről, ami egyébként a másik kedvenc fogalmunk.

Várkonyi Benedek: A tempó nem más, mint az időnek valamiféle ritmusa. Elhangzott az is, hogy ez egyfajta gyorsulást jelent. Az, hogy ez a fajta gyorsulás létezik, jó vagy rossz a történetírónak? A történetíró próbálja összegyűjteni az adatokat, amelyek fölkelhetnek egy bizonyos korból, és belőlük egy mesét kerekít, és lehetőleg minél kevésbé szeretné belevinni a saját képzeletét. Minél régebbre megyünk vissza, annál kevesebb adat, forrás áll rendelkezésünkre, ahogy közeledünk a mához, egyre több. Ma már iszonyatosan nagy mennyiségű adat áll rendelkezésünkre. Azt gondolhatnánk, hogy a történésznek – a jövő történészenek – ez aranykor. Milliárdnyi adat van, ugyanakkor ezzel nem is lehet igazán mit kezdeni.

Gyáni Gábor: Szerintem rosszabb a helyzete annak, aki sok adattal dolgozik, mert összefüggő történetet kéne kerekítenie belőle, ami szinte lehetetlen. Elképesztően sokat kell szelektálnia, és nagyon nehezen ismeri ki magát a sok adat közt. Bizonyos tekintetben a kevés adat könnyebbé teszi a dolgát, bár egy csomó kérdést nem fogalmazhat meg, ami miatt keserű a szája íze, nem talál ugyanis hozzá adatot. Ma kaotikus az információ mennyiség, elég kétségbeejtő tehát a helyzet. Olyan korban élünk, amikor minden információt fontosnak tartanak, és archiválják is őket, sőt egyre könnyebben hozzáférhetővé teszik, a digitalizálás révén. Ezzel saját átlátó képességünket nehezítjük meg. Hajlamosak vagyunk elveszni a lényegtelen részletekben, mert nem tudjuk, hol, mit kellene lényegesnek tartanunk.

Ormos Mária: Már azt is nagyon nehéz megítélni, hogy mi a hír, mi az álhír, mi a vélemény.

Várkonyi Benedek: Elhangzott, hogy vannak lényegtelen részletek. Egy történész mondhatja azt, hogy vannak lényeges meg lényegtelen részletek?

Ormos Mária: Muszáj mondanía, ugyanakkor nagy felelősség.

Gyáni Gábor: Muszáj mondanía, mert különben csak krónikát ad, vagy jelentéktelen halmazok elbeszélését. Nem arról van szó, hogy helyesen tudja-e kiválasztani a lényegest. Kiválaszt valamit, s elbeszélésének, érvelésének a minősége dönti majd el, hogy hihető vagy nem hihető a történet, hogy lényeges-e vagy nem a mondandó. Egy másik okos beszámoló egészen más információkat használ föl ugyanerre a célra. Minél több az adat, annál több elvileg lehetséges jó történet adható elő.

Kövér György: Ez egyébként már a tizenkilencedik században is így van. Leopold von Ranke, akit a tradicionális historizmus atyjaként szoktunk emlegetni, nagyon sok bírálatot kapott azért, mert azt a nézetet képviselte: teljesen lehetetlen, hogy a történész minden adatot megnézzön. Szelektálnia kell. Egyik kortársa, Karl Gottfried Hermann egész életében egyetlen témán dolgozott, a régi görögökön, s nem akarta publikálni a művét, amíg mindent el nem olvasott. A végén megírta, megjelent, és utána felbukkant egy olyan disszertáció, amit nem ismert. Egy éven belül meghalt. Ez a tizenkilencedik században volt, ez régi vita.

Ormos Mária: Egyszer azt mondtam, hogy a régi korok kutatója azért szubjektív, mert kénytelen a hiányzó, a nem létező forrásokat valahogy összekötni, a modern korok kutatója pedig azért, mert szelektálni kényszerül. És nem tehet egyebet. Szerintem ez utóbbi nehezebb, felelősségteljesebb, és könnyebb rajtakapni.

Várkonyi Benedek: Van optimális helyzet? A régi idők kutatójának az a dilemmája, hogy mit vegyen még bele a történetébe, aki pedig a mostani korunkat fogja kutatni, annak az, hogy mit dobjon ki belőle. Azt gondolná az ember, hogy a kettő között van valahol egy optimum.

Kövér György: A tizenkilencedik század.

Ormos Mária: A tizennyolcadik század.

Kövér György: Megegyezünk, a tizennyolc–tizenkilencedik század.

Ormos Mária: Amikor már tömeges írásbeliség van.

Gyáni Gábor: A bürokrácia is igen nagy.

Ormos Mária: Gyártják a papírokat, nem hamisítanak annyit, mint korábban, bár hamisítanak.

Várkonyi Benedek: Amikor arról beszélünk, hogy egyre nagyobb lesz a tempó, minden egyre gyorsabb, akkor – leegyszerűsítve – a történésznek melyik fontosabb: az államélet vagy a magánélet? A történetírásnak az egyik ága – sokáig ez is uralkodott – a fontos eseményeket írta le: hogy mit csináltak a királyok, milyen háborúk voltak, és főleg a huszadik században jött az az irányzat, amelyik azt mondja: az a fontos, hogy a magánemberek mit csináltak, hogyan éltek. Nyilván nem lehet szétválasztani e kettőt, de ha az élet egyre gyorsul, akkor az államélet nem lesz annyival sűrűbb, mint a magánélet.

Gyáni Gábor: Nem állítanék fel hierarchiát.

Kövér György: Én a tézist is megkérdőjelezném a gyorsulásról.

Gyáni Gábor: Ezt a kérdésvetést dönti el. Van olyan kérdés, amire nem lehet a társadalom történetével válaszolni. Van olyan kérdés, amire nem lehet az állam történetével válaszolni. Mi érdekel? Ez szabja meg a vizsgálandó kérdések sorrendjét.

Várkonyi Benedek: De azt ki mondja meg, hogy mi a fontos? Ezt csak a történész döntheti el.

Gyáni Gábor: Természetesen, a saját érdeklődése dönti el. Ha valaki a politikai ideákra helyezi a hangsúlyt, akkor teljes joga van önmagában vizsgálnia azt, gondolván, ez az, ami dönt arról, hogy milyen államrendszerek jönnek létre, milyen eszmék terjednek el a társadalomban széleskörűen. Van, aki a politikai praxis, az állami hatalomgyakorlás fontosságát tartja elsődlegesnek, és szerintem teljes joggal tarthatja így. Nagy elméletek, történeti narratívák vannak minderről. Akit viszont az érdekel, hogy a struktúrák mellett, alatt, közben hogyan lehet élni, milyen stratégiáink van-

nak arra, hogy túléljük a diktatúrákat, akkor le kell szállni erre a szintre. Akkor nem érdekes, hogy a politikai akarat mit csinál, mit hajt végre. Itt az az érdekes, hogyan játsszák ki vagy hogyan védekeznek ellene azok, akikre irányul a hatalom akarat. Ez nem fix rendszer, melyben fontossági sorrend szerint örökre le kéne fektetni a különböző területeket. Nézőpont kérdése, hogy mi honnan tekintünk rá, és akkor ebből a szempontból ez vagy az lesz fontos.

Ormos Mária: Szeretnék visszatérni a hosszú meg a rövid időhöz. Tulajdonképpen a két fogalom ugyanannak a folyamatnak a két oldala. A rövid időben történik az, amit az emberek hétköznap csinálnak: mit esznek, hánykor kelnek föl, mit és hogyan dolgoznak, miként rakják össze az egyik porszemet a másikkal, vagy építik a nagy sztrádát lépcsőről lépésre, a rövid időben, de a hosszú idő számára. Közben folyik valahol valami egészen más: közigazgatnak, államigazgatnak, háborúznak, békét kötnek. Teszik ezt szintén napról napra, ám közben hatással vannak a hosszú folyamatokra is. Tényleg nem lehet általános hierarchiát, besorolást megállapítani. De az időben is változnak ezek a dolgok azt illetően, hogy mi az, ami döntő, mi az, ami kikényszerít valamit. Nem hiszem, hogy ki lehetne alakítani általános szabályrendet. De nagyon fontos, hogy ez a bizonyos gyorsuló vagy nem gyorsuló idő összeépül. A hosszú és a rövid idő ugyanabban a folyamatban helyezkedik el. Tehát egy idő van, nem lehet a hosszú időt kiszakítva, tisztán szemlélni anélkül, hogy a mindennapi, hétköznapi létezési formákat ne vennénk tekintetbe.

Gyáni Gábor: Definiálni kell, hogy mire vonatkozik az idő...

Kövér György: Én most már nem az időről beszélek, hanem a sebességről. Két nagy iskola van: az egyik a szaltacionista, amely azt mondja, hogy ugrás van, nyilván a gyorsulásban. A másik a gradualista, amely azt mondja, hogy valójában nincsen ugrás. A mi képzeink mondják az adott korszakról, hogy ugrás van-e a fejlődésben, vagy pedig csak fokozatos lassulás és gyorsulás. Itt most csak utalok az angol ipari forradalomról folytatott legújabb vitákra.

Ormos Mária: Nekem az a legfőbb bajom ezekkel az elméletekkel, hogy Európáról szólnak. Nem is egész Európáról, hanem annak egy pici részéről. És mi van a világ többi részében? A világ többi részéről még egy szót sem ejtettünk.

Gyáni Gábor: Visszatérnék az időreztim problémájához. Ami gyakorlatilag az eszközökkel mérhető

idő, tehát a megtapasztalt sebességhez és tartamhoz mérjük az összes többit. Van az európai idő-érzekeles, ami ma olyan, amilyen, tehát a gyors időben gondolkodik, meg a rövid és hosszú idők kombinációjában, egy európai sebesség és tartam keretei között. Ehhez méri az összes többit, és kijelenti róluk: elmaradottak. Ez azt jelenti, hogy az időben ők hátrébb járnak, sokkal lassabban telik ott az idő. A Világbank azt kéri számon, hogy ilyen és ilyen növekedési ütem legyen ennyi és ennyi idő alatt, tehát megszabná a tempót. Viszonyít valamihez, és ezáltal minősít is. Azt mondja, hogy lassul, meg hogy ez már gyors, és ez meg nem a megfelelő ütem. Ez az időreztim. Gyakorlatilag olyan eszköz, ez esetben az európai fejlődés ütemének, gyorsaságának a tapasztalata, amit paraméterekben, növekedési ütemekben lehet kifejezni, statisztikailag mérni lehet. Ehhez mérjük az összes többit, és ekként ítéljük meg, ítéljük el. Alacsonyabb rendűnek tartjuk, mert a magasrendűség a nagy tempó, a gyorsaság, a minél nagyobb teljesítményt minél rövidebb idő alatt teljesítő képessége. Nem jelenti-e ez valójában a megemésztetlenség problémáját? Amikor egyre gyorsabban csinál meg valamit, egyre gyorsabban olvas el valamit, egyre hamarabb akar túl lenni valamin az ember, nem biztos, hogy mélyen a magáév is tudja azt tenni. Nem biztos, hogy minden ízét, szagát át tudja élni, meg tudja tapasztalni, nem, mert nincs rá ideje, mert nem képes minden oldalát megtapasztalni a dolognak. Az európai gyorsaság, sietség bizonyos tekintetben felszíneség. Ez persze régi gondolat. A tömegtársadalmak szemére szokták vetni, hogy felszínesek, szemben a sokkal hagyományoszerűbb társadalmakkal. Itt Hajnal Istvánra lehet visszautalni: az a mester, aki a maga két kezével alkotja meg az asztalt, és nem a tömegtermelés futószalag-munkáinak a körülményei között, teljesen tisztában van az anyag tulajdonságaival, ellenállásával, azzal, hogy mit lehet vele csinálni, és mit nem. Egy szakmai kultúra totalitását birtokolja tehát, míg a gyorsan megcsinált dolgok esetében ez föl sem merül.

Várkonyi Benedek: És a történészre ez nem vonatkozik? Hadd pattintsam ezt vissza: egyre hübb szeretne lenni az adatokhoz, és egy hatalmas adathalmaz van előtte. A gyorsulást úgy is értem, hogy egyre több esemény történik azáltal, hogy az ember ugyanannyi idő alatt sokkal több helyre tud elmenni most, mint kétszáz évvel ezelőtt. Hadd hozzam föl példának II. János Pál pápát, aki szerintem

az egyháztörténet-írókat a kétségbeesésbe kergette, mert róla sokkal többet kellett írniuk, mint VI. Pálról. A történetíróra nem rak nagyobb terhet az, hogy megtartsa ugyanazt az igényességet?

Ormos Mária: De. Biztosan, és ebben már meg is egyeztünk. De az átlagembert is megterheli. Mert egyfelől tényleg nagyszerű, hogy annyi információhoz jut hozzá, amennyihez soha az életben. Naponta ott van a világ távoli részein, láthatja, hogy milyen színes ez a világ. Ugyanakkor minden katasztrófa is a fejére zúdul a világ minden sarkából. Érdekelne, hogy ennyi katasztrófa régebben csak azért nem volt ismert, mert nem tudtunk róluk, vagy mert nem történt ennyi. Az ember hangulatilag is, szellemileg is kiegyensúlyozatlan állapotba kerül azáltal, hogy elvész ebben az információs tengerben. Ahol még felkészült és tréningezett agyú emberek is nehezen tudnak útmutató nélkül eligazodni.

Várkonyi Benedek: Azt mondják, hogy ebben a médiának nagy a szerepe. A rádióknak, televízióknak, az internetnek, a mobiltelefonnak. Ezek közvetítenek és alakítanak egyszerre.

Ormos Mária: Részben csinálja, részben áldozata.

Kövér György: De azért ne feledkezzünk meg arról, hogy ugyanez a korszak a kézi számítógéppel megteremtette például a tömeges adatkezelés lehetőségét is. Manapság nem trendi struktúratörténetről beszélni, de a történész a számítógépes adatbázis-kezelés révén nagy tömegű információkat tud kezelni, ami korábban elképzelhetetlen volt. Egy példa: a történész korábban a gazdacím-tárakban név szerint megnézte, hogy az általa kíváncsiság tárgyát képező területen ki volt birtokos, mennyit birtokolt. Egy kanadai gazdaságtörténész, Scott Eddie két munkatársával az összes magyar gazdacím-tárat fölvitte adatbázisba, és most ebből táblázatokat lehet szerkeszteni, név szerint. Mindenki számára hozzáférhető. A sebességnek ebben az értelemben nagy előnye is van a történész számára, még akkor is mondom ezt, ha manapság nem divatos kvantitatívnek lenni.

Ormos Mária: Ez bármilyen adatbázisnak az összeállítására, megszerzésére, vagy bármilyen bibliográfiának az összeállítására igaz. Ez nemcsak a struktúra-szerelmes történészek számára hasznos, hanem másoknak is.

Várkonyi Benedek: Beszéltünk arról, hogy az idő kiterjedtségében és – ha szabad így mondani – mélységében is végtelen, és egyre végtelenebb, mert egyre átláthatatlanabb lesz. A történetírás-

ban van-e minőségi különbség az időben különböző korszakokban? Olyan korszakokra gondolok, amelyek szignifikánsan lassabbak, például az ókor vagy középkor. Más módszerekkel kell-e ezekhez hozzájárulni? Vagy azt mondhatjuk, hogy az élet tulajdonképpen ugyanilyen volt akkor is, mint ma, semmivel sem ért többet, sem kevesebbet, sem akkor, sem ma. A dolog lényege ugyanaz, esetleg a technikai eszközök változtak, több adatot kell kezelni, több közül kell válogatni. De a célja vagy esszenciája ugyanaz-e?

Kövér György: Mit értesz végtelenségén? A többbit értem.

Várkonyi Benedek: Most már csaknem hatmilliárd ember él a Földön. Egyetlen emberrel is végtelen dolog történik, több milliárddal több milliárdszor végtelen. Tehát a történéseket értem végtelenségnek. Ebbe beleveszem azt is, amit államéletnek neveztem: benne van a politika, az államok közötti történések, és a magánembereknek a történetei is. Amiből a történésznek válogatnia kell. Régebben ez könnyebb volt.

Gyáni Gábor: Ha megyünk vissza az időben, egyre kevesebb adat szól minderről. Nagy tömbökben tudjuk csak szemlélni a dolgokat, és ezt a végtelenséget vagy sokrétűséget nem nagyon érzékeljük. A történész képzelete szép lehet, de azért mégiscsak hiteles és hitelessé tett forrásokra kénytelen építeni beszámolóját. Ahogy viszont közeledünk a forrásbőség kora felé, és ráadásul a teljesen anonim – mondjuk így – átlagszereplők is nyomokat hagynak az életükről, úgy kiderül, hogy milyen komplikált egy adott pillanatban is a világ. Aminek pedig szerintem az a következménye, hogy nő az elbeszélés lehetőségeinek a száma. Visszafelé az időben ezt nehezebb megvalósítani, mert egyszerűen hiányoznak az információs feltételei. És az a kétely, amely körülleg bennünket mostanában, éppen abból adódik, hogy kitágultak a lehetőségeink, mivel minden megengedhető ma már, ami korábban nem volt adott. Tehát például amikor az orális a domináns a tizenhetedik századot megelőzően. Az orális elszállt, és csak azt tudjuk erről a kultúráról, hogy volt.

Ormos Mária: Legfeljebb, ha valaki fogta magát, és leírta.

Várkonyi Benedek: De akkor az már az írott kultúrának a részévé lett.

Gyáni Gábor: Így van, az már egy kicsit más. Amikor az írott kultúra demokratizálódik, akkor nyomban megszaporodnak a problémáink, de

megnőnek a lehetőségeink is. Ennyiben nagy különbség van a kettő között. A tizennyolcadik–tizenkilencedik század látszik ilyen szempontból cezúrának.

Ormos Mária: Van még egy dolog. Nem tudom pontosan, hogy például a tizenhetedik század végén, amikor a törökök elmentek innen, a magyar területen hány ember élt, mindenesetre nem túl sok. Ugyanezen, illetőleg egy kisebb területen most tízmillió ember él. Ez nagy különbség egy történész számára, mert nem ugyanazzal a populációval kell számolnia. Egy másik dolog: az emberek akkori átlagéletkora körülbelül harminc év lehetett, jelenleg Magyarországon már hatvanhét vagy annál több. Egy harmadik dolog, ami a demográfiával kapcsolatos: rengeteg gyerek született, sokkal több, mint ma, csak éppen minden második meghalt. Ma azokat a csecsemőket is megmentjük, akiket húsz évvel ezelőtt még menthetetleneknek tartottak. Mindez más és más közeget jelent a történész számára, amihez másképpen kell közelíteni. Lehet, hogy ez a bizonyos gyorsaság azért tűnik olyan nagy gyorsaságnak, mert többen mozognak a térben. Az ember már csak olyan, hogy a saját érdeklődését akarja érvényesíteni. Nem mindegy, hogy ugyanazon a területen másfél millióan, négy millióan vagy tízmillióan akarják ezt előadni.

Várkonyi Benedek: Erre gondoltam, amikor azt mondtam, hogy egyre végtelenebb.

Ormos Mária: Sejtettem, ezért vittem erre a dolgot. De ha már itt tartunk, akkor az sem mindegy, hogy milyen a tér. Mennyire megművelhető, mennyire megművelt, vagy mennyire kell ahhoz szoktatni a teret, hogy művelhető legyen. Térképek mutatják, hogy ugyanebben az időben a tizennyolcadik század csodálatos fejlődését azzal kezdjük el, hogy el kell tüntetni a sarat, a mocsarat, ami az ország területének jelentős részét ellepi. Úgyhogy a problémák végtelenek.

Kövér György: Hogy már megint legyen valami negativisztikus részemről: nem vagyok biztos abban, hogy az adatoknak, az információknak a szaporodása valóban ilyen lineárisan terjeszkedik. Vizionáljunk egy olyan világot, ahol a nem papíron, hanem digitálisan tárolt információ jelentős része megsemmisül valamilyen ok miatt egyik pillanatról a másikra. Réalmaim közé tartozik, hogy bizonyos források, amelyeket nem nyomtatok ki, egyszer eltűnnek.

Várkonyi Benedek: Fölmerült a források hitelessége. Nyilván megvannak a szakmai procedúrái annak,

hogy valami hitelesnek tekinthető-e vagy nem. Hadd ugorjak a mai korba, ami szerintem igenis gyorsul. Nagyon sok adat van, és ezek mégiscsak dokumentumok egy korról. Ha egy magazin készakarva egy kacsát közölt, ez is a korszaknak egy dokumentuma. Ettől az egész nagyon tekervényes lesz. A mai rendszerben, ahol internet van, rengeteg újság, tévé, a hitelesség kérdését nem kell revidálni mondjuk egy tizenhatodik századi oklevélhez képest?

Gyáni Gábor: Egy adat vagy egy forrás hitelessége csupán a történethez képest határozható meg. Mert az álír is hiteles, ha az álírek mechanizmusára vagyok kíváncsi, és ebben a minőségében kezelem. Tehát minden forrás használható valamilyen, minden forrás hiteles valamilyen szempontból. A hitelességet az dönti el, hogy milyen kérdésekre keresek választ. Ez úgy szokott fölmerülni, hogy van a valóság, amelyet kitüntetek az érdeklődéssel. Miért hamisítják az okleveleket? Mert jogbiztosító iratok. Akkoriban az múlt rajtuk, hogy az embernek van vagy nincs földje. Ha hamisították, akkor hazudtak, azt hazudták, hogy van birtokom, és gazdag ember vagyok. Ha a hamisítás története a témám, akkor ez a hamis oklevél számomra a megfelelő forrás, melynek az adatai más szempontból hasznavehetetlenek. Tehát minden forrás bizonyos nézetből, bizonyos szempontból hiteles, ez ugyanis a kérdésvetéstől függ csupán. De visszatérek egy másik kérdéshez: bonyolultabb-e ma az idő, mert sok az egyéni idő. Szerintem ez részben nem így van. Régen sokkal partikulárisabb volt az élet, kevésbé volt integrált. Izoláltabban, kis közösségekben, a saját törvényeik szerint éltek az emberek. A hatalom sem tudta őket annyira elérni, az állami akarat logisztikai befolyása nem volt olyan eredményes, mint ma, amikor ugyancsak el tud érnünk bennünket. Ki sem kell lépnünk a házból, és már kontrollál bennünket. Akkor viszont – és erről nagyszerű tanulmányokat írtak a történészek – a központi hatalom befolyása a távoli régiók parasztjaira majdnem a nullával volt egyenlő. Még az adószedő sem tudta mindig teljesíteni a feladatát, mert megverték, megölték, elzavarták. Ma sokkal egységesebb, integráltabb és kicsit homogénebb is az élet. Ezt globalizációs problémának szokták mondani: mindenhol ugyanazt látod, ugyanazokat az árukat, mentalitásokat tapasztalod. Ebből az egyformaságból az következik, hogy bár sokkal többen vagyunk, de egyúttal sokkal egyformábbak is vagyunk, mint

a régebben egymástól izoláltan élő, a térben és időben inkább elkülönült emberi kiscsoportok. A bonyolultabbá válás nem annyira fokozott mértékű tehát, mint amilyennek gondolhatnánk.

Ormos Mária: Az volt az eredeti kérdés, hogy hogyan lehet hitelesíteni valamit. Csak akkor, ha körbeveszem ugyanarra a kérdésre vonatkozó, máshonnan származó adatokkal. Ez a régmúltban újszólván lehetetlen, mert nincs a kellő sokaság, amellyel szembesíthetem az adatomat, vagy azt a bizonyos kacsát, amelyet a kacsabeli hírforrás közölt. És itt jön a pozitív része a sokaságnak: most van mindenféle mód, eszköz, lehetőség arra, hogy ezt a szembeállítást végrehajtsam.

Várkonyi Benedek: Nagyon merész állítás-e, ha azt mondom, hogy mindennek van egy – hogy úgy mondjam – művészi oldala is? A történetíró, akiről azt gondoljuk, hogy szigorú tudós, beül a levéltárba, könyvtárba, és adatokat bogarászik. Rekonstrukciót kell végezni végtelen adatból, válogatni kell a források között, ki kell válogatni azokat az adatokat, amelyeket ő fontosaknak tart, vagy éppen jobban megfelel a guszthusának. Azt hiszem, hogy a történésznek az ízlése is belejátszik akkor, amikor történetet ír. Itt vannak adatok, ízlések, guszthusok, preferenciák, és talán intuíció is?

Kövér György: Azért van szakmai képzettség is, azt se zárjuk ki teljesen. Jellemző, ki hogyan bánik a forrásaival, ki mit tud kezdeni vele.

Gyáni Gábor: Ez alapján épül fel tapasztalata az adott korról.

Várkonyi Benedek: Azt akartam kérdezni ezzel, hogy van-e ilyen elem a történetírásban, vagy pedig ez belevetítés a részemről.

Kövér György: Abban teljesen igazad van, hogy a történész szereti azt mondani, hogy amit ő megállapít, az tény, és valamilyen okból úgy tesz, hogy ő abba minimálisan vetítette a saját fantáziáját. Lehetőleg próbálja objektíven eltávolítani azt, amit ő megcsinált. Ez egyébként elég furcsa dolog, mert magának a történésznek kell tudnia, hogy fantázia nélkül az égvilágon semmit sem tudna összerakni. Értem, hogy miért van ez: mert azt hiszi a történész, hogy ettől súlyosabb lesz, sokkal objektívebb véleményt fognak neki tulajdonítani.

Ormos Mária: Az imént maga mondta, hogy történésze válogatja.

Kövér György: Persze, de ha a saját szakmánkban körülnézek, az objektivitás látszatát fontosabbnak tartja a történész, mint bevallani, hogy neki mennyire élénk a fantáziája.

Gyáni Gábor: Gyakorlatilag így intézményesült a tudomány. A racionális tudás ellenőrizhető, megvitatható, kontrollálható.

Ormos Mária: Legyen is az.

Gyáni Gábor: Természetesen, de ez egy hosszabb folyamatban alakult ki a tizenkilencedik század során. Egyébként olyan jelentős regényírók, mint Balzac is történészeknek tartották magukat, benne van az *Emberi színjáték* egyik szövegrészében: ő az a történész, aki olyan dolgokat ábrázol, melyeket a történész nem szokott: a társadalmat vizsgálja. A történész csak az államot kutatja, én viszont az erkölcsöket vizsgálom – írja Balzac. Azt gondolom, hogy nemcsak a kutatás fázisa a fontos, de az írásé is. Hiszen a történész attól történész, hogy történetíró, vagyis amit kikutatott és kigondolt, azt elő is adja, írott formában. Ez az értekező próza bizonyos értelemben az irodalmi elbeszélés formájához hasonlítható, annak szabályait követi többé-kevésbé, de nem azonos vele. Azonkívül a nyelvvel dolgozik, meghozzá azzal, amin beszélünk, tehát a köznapi nyelvet használja. A történészek a mai napig ellenállnak a túlzott tudományos szleng használatnak, és lényegében a köznapi nyelvet használják, amely pedig metaforikus. Tele van metaforával, ez benne a jó, ettől szép, érdekes és izgalmas, mert többértelmű. Olyan kifejezések használatával, melyekkel hatást akarunk kelteni, hiszen a történetírói beszéd tulajdonképpen a törvényszéki beszéd típusa, meg kívánja győzni az olvasót a szerző az igazáról. És ez nemcsak a felsorakoztatott dokumentumok mennyiségével és súlyával, hanem a nyelvi megjelenítés erejével is történik. Attól meggyőző egy történész, hogy meggyőzően tud beszélni, hatásosan érvel. Úgy gondolom, a történetírás művészi része leginkább itt található, és nem a kutatás fázisában, de onnan sem számúzném ezt, bár persze azt másfajta racionalitás uralja.

Ormos Mária: Én például eleinte azért ültem különböző levéltárakban, mert csak a kutatás érdekelt. Meg akartam tudni valamit, és miután megtudtam, hallatlan gyötrelmem volt számomra, hogy ezt még le is kell írni. És mindenféle vackokkal feldíszíteni, amit lábjegyzeteknek hívnak. Csak később jöttem rá, hogy az írás is komoly dolog.

Kövér György: Nem beszélve arról, hogy az ember írás közben, amikor megpróbálja az elbeszélését rendezni, egy sor olyan dologra rájön, amit a kutatás közben nem vett észre. A meg nem írt művek nem beszélnek, az a kutatás, amit nem írtak

meg, kutatásként sem tudja kifejtteni a hatását.

Gyáni Gábor: Egy-egy kutatási eredmény egy mondat. De egy-egy történetírói munka mondatok koherens összefüggő rendszere. Ezért az ember akkor kezd rájönni az összefüggésekre, amikor a mondatokat egymáshoz fűzi. Ekkor rendeződik a kép. Ezt kikényszeríti az írás, mert akkor születik az elbeszélés. Nem külön tanuljuk meg mindezt: az iskolában megtanulunk fogalmazni, irodalmi műveket olvasunk, és kulturálisan belénk vésődik az elbeszélésnek a kultúrája.

Kövér György: A meggyőzéshez hozzátartozik, hogy a lábjegyzeteim ott legyenek.

Gyáni Gábor: Én arra helyeztem a hangsúlyt, hogy a főszöveg olyan kerek történet, amely egy cselekményt ad elő.

Várkonyi Benedek: Ahogy haladunk előre, közelebb a mi korunkhoz, ez befolyásolja ezt a fajta írást? Befolyásolja a történészek a szubjektivitását? Könnyebb lesz vagy nehezebb? Nem az adatok sokaságára gondolok, hanem inkább arra a módra, ahogy azokat feldolgozza a történész.

Ormos Mária: Annak ellenére, hogy kevés újságot olvasok, és kevés televíziót nézek, ami most történik körülöttem, az néha rádöbbsent múltbeli interpretációs vagy megértési lehetőségekre, olyanokra, amelyekre korábban nem gondoltam. Tehát hogy úgy mondjam, ez a szubjektív jelennek egy bizonyos kivetülése a múltbeli kérdések kezelésére.

Kövér György: Én a tizenkilencedik századból elkalandoztam a huszadik század második felébe, de mindig nagy örömmel megyek oda vissza. Egy huszadik század végi időszakkal kapcsolatban az embert ellepi a bőség. Bejönnek még az orális források is, amelyeket a tizenkilencedik században nem lehet alkalmazni. Utána olyan megnyugvás egy viszonylag körülhatárolt, lezárt tizenkilencedik század.

Ormos Mária: Ahol már mindenki garantáltan a temetőben van...

Kövér György: Mert átláthatóbb. Bár sokkal idegebb számomra, mert abban sosem éltem, mégis

átláthatóbb. És ezért jók ezek a kirándulások, de legjobb visszamenni a tizenkilencedik századba. Lehet, hogy a tizennyolcadik század még jobb lenne.

Gyáni Gábor: Azt hiszem, itt most mindenki a hermeneutikai problémáról beszél. Arról, hogy a jelenből hogyan látszik a múlt, és hogy az jobb-e vagy több-e. A múlt nem rögzített, mivel mindig változó nézőpontból tekintünk rá, ezért látszik szüntelenül másnak. Jelentősége van annak, hogy mennyire van tőlünk távol a múlt, mert erre rakódik rá a hagyomány. A régebbi korokról sok történész munkája áll rendelkezésünkre, amit az ember kénytelen végigolvasni, mert elvárják tőle, ismernie kell őket. A hozzánk közelebb eső korhoz viszont ő nyúl hozzá elsőként.

Ormos Mária: Attól függ. Mert ha valami divatba jön mint téma, akkor percek alatt teleírják a frankfurti könyvvásárt.

Gyáni Gábor: Mindenesetre kevesebb az esély, hogy túl sok hagyomány rakódjon a vállamra, és inkább nekem kell kialakítanom a fogalmi kereteket, megtalálni azokat a fontos információkat, amelyeket lényegesnek gondolok. Furcsa az az érzés, hogy én találkozom először ezzel a múlttal, és én fogok róla először beszélni. A hozzánk közelebb eső korról pedig mindig lehet valami újat mondani. A régi ellenben, miután messzebb van tőlünk, ebből a távlatból sokkal inkább feltárhatja a maga valóját, mert tudom, hogy mi következett rá. A közelmúlttal kapcsolatban viszont bizonytalan vagyok, mert nem tudom megítélni a jelentőségét. A régi jelentőségét azonban már látom, mert az idő, az utótörténet megmutatkozik az összes nem szándékolt következményeivel együtt. A másik esetben viszont járatlan utakon járok, a teljes bizonytalanság érzésével telítve: lehet, hogy nagyon melléfogok, de persze mégiscsak én vagyok, aki az első kapavágást mettettem. Úgy gondolom, hogy ebben van a nagy különbség. Mind a két múlt vizsgálatának megvan a maga szépsége és a maga veszélye.